

Концепція викладання дисципліни «Цивільний захист» у вищих навчальних закладах

У статті розглянуто питання викладання дисципліни «Цивільний захист» у вищих навчальних закладах України. Відзначено позитивні і негативні аспекти вивчення цього предмета, запропоновано певні заходи щодо вдосконалення методики викладання.

Ключові слова: цивільний захист, безпека життєдіяльності, надзвичайні ситуації, нещасні випадки, особиста безпека.

У зв'язку з розвитком промислового виробництва на території України значно підвищується ризик виникнення техногенних надзвичайних ситуацій. Крім того, не слід забувати й про небезпечні природні явища, протистояти яким теж доволі складно. Зокрема, протягом останніх років все частіше постає реальна загроза виникнення стихійних лих, а також надзвичайних ситуацій техногенного походження на радіаційно-, хімічно-, вибухо- і пожежонебезпечних об'єктах, гідротехнічних спорудах.

Згідно зі статистичними даними, щороку в Україні через надзвичайні ситуації гине близько 1 % населення. Значна частина втрат у результаті нещасних випадків (дорожньо-транспортних пригод, пожеж, утоплень, отруєнь газом тощо) зумовлена не невідворотними обставинами, а недостатньою поінформованістю людей щодо поведінки в разі виникнення надзвичайних ситуацій, відсутністю практичних навичок самодопомоги, недотриманням правил особистої безпеки. Згідно з даними Загальнодержавної програми поліпшення стану безпеки, 73 % нещасних випадків і аварій на виробництві сталися з організаційних причин і тільки 14 % – з технічних, 13 % – із психофізіологічних [3]. Тобто умови сучасного життя вимагають обізнаності кожної людини щодо того, як правильно поводитися за будь-якої надзвичайної ситуації. У державному бюджеті України передбачено програму КПКВК 3201130 «Інформування громадськості з питань ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та цивільного захисту населення». Заходи цієї програми мають бути спрямовані на попередження виникнення надзвичайних ситуацій з вини громадян, навчання громадян правилам безпеки життєдіяльності, попередження травмування та загибелі громадян внаслідок надзвичайних ситуацій різного походження. Проте, за підсумками аудиту у сфері цивільного захисту, проведеного Головним контрольно-ревізійним управлінням, не зважаючи на те, що програму запроваджено ще з 2006 року, понад 58 % осіб не знають, як поводитися при виникненні надзвичайної ситуації, понад 35 % – не можуть назвати номер телефону, за яким слід повідомити про виникнення надзвичайної ситуації, а понад

70 % – взагалі не доводилося отримувати друкованої інформації щодо правил поведінки при надзвичайних ситуаціях.

Таким чином, вищий навчальний заклад залишається чи не єдиною установою, де майбутні фахівці можуть одержати необхідні знання з дисциплін, пов'язаних з безпекою: «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці», «Охорона праці в галузі» та «Цивільний захист». Актуальність введення в навчальні плани дисципліни «Цивільний захист» обумовлена тим, що нинішні студенти в майбутньому – потенційні керівники підприємств, організацій та інших об'єктів, отже – майбутні начальники цивільного захисту. Незалежно від профілю спеціальності, вони мають бути підготовлені до того, щоб організувати вирішення завдань цивільного захисту у випадку виникнення надзвичайних ситуацій місцевого й об'єктового рівнів і, звичайно ж, мати вичерпні знання з профілактики надзвичайних ситуацій, нещасних випадків тощо. Таким чином, майбутній керівник повинен уміти організувати і забезпечити не тільки індивідуальну безпеку, але й безпеку колективу людей, прийняти правильні рішення щодо їхнього захисту від можливих наслідків аварій, катастроф, стихійних лих. Зупинити розвиток цивілізації неможливо, тому завдання освіти полягає в тому, щоб зробити життя якомога безпечнішим або принаймні мінімізувати негативні наслідки технічного прогресу. Для цього необхідно формувати високу внутрішню культуру населення і, насамперед, молоді. Вивчення дисципліни циклу «Безпека життєдіяльності» сприяє усвідомленню студентами необхідності збереження здоров'я, охорони навколишнього середовища. Вивчення студентами цих дисциплін у ВНЗ України передбачається відповідно до Конституції України (згідно з якою, забезпечення життя та здоров'я людини є обов'язком держави, оскільки людина та її здоров'я є найбільшою цінністю) та на виконання вимог концепції ООН «Про сталий людський розвиток», а також відповідно до Законів України: «Про цивільну оборону України» від 3 лютого 1993 р. № 2974-ХІІ (зі змінами і доповненнями); Положення «Про єдину державну систему запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру» затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 1998 р. № 1198 [2].

Навчальна дисципліна «Цивільний захист» посідає чільне місце у структурно-логічній схемі підготовки фахівця за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр», «спеціаліст», оскільки є дисципліною, що використовує досягнення та методи фундаментальних і прикладних наук з філософії, біології, математики, фізики, хімії, соціології, психології, екології, економіки, менеджменту. Опанування її дозволяє випускнику вирішувати професійні завдання за певною спеціальністю з урахуванням ризику виникнення внутрішніх і зовнішніх небезпек, що спричиняють надзвичайні ситуації та їхніх негативних наслідків.

Мета вивчення дисципліни полягає у набутті студентом компетенцій, знань, умінь і навичок для здійснення професійної діяльності за спеціальністю з урахуванням ризику виникнення техногенних аварій й природних небезпек, які можуть спричинити надзвичайні ситуації та привести до несприятливих наслідків на об'єктах господарювання, а також формування у студентів відповідальності за особисту та колективну безпеку. Засвоївши дисципліну «Цивільний захист», майбутні магістри та спеціалісти повинні володіти сукупністю загальнокультурних та професійних компетенцій з питань безпеки життєдіяльності у відповідних напрямках підготовки для вирішення професійних завдань, пов'язаних із гарантуванням збереження життя та здоров'я персоналу в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій.

У результаті вивчення дисципліни «Цивільний захист» фахівці у відповідних напрямках підготовки повинні мати такі головні загальнокультурні та професійні компетенції.

Загальнокультурні компетенції охоплюють:

– культуру безпеки і ризик-орієнтоване мислення, при якому питання безпеки, захист й збереження навколишнього середовища розглядаються як найважливіші пріоритети в житті й діяльності;

– знання сучасних проблем і головних завдань безпеки життєдіяльності та вміння визначити коло своїх обов'язків з питань виконання завдань професійної діяльності з урахуванням ризику виникнення небезпек, які можуть спричинити надзвичайні ситуації та привести до несприятливих наслідків на об'єктах господарювання;

– вміння оцінити середовище перебування щодо особистої безпеки, безпеки колективу, суспільства, провести моніторинг небезпечних ситуацій та обґрунтувати головні підходи й засоби збереження життя, здоров'я та захисту працівників в умовах загрози і виникнення небезпечних та надзвичайних ситуацій;

– здатність приймати рішення щодо безпеки в межах своїх повноважень.

Професійні компетенції охоплюють такі види діяльності.

1. Виробничо-технологічна діяльність:

– здатність орієнтуватися в основних методах і системах забезпечення техногенної безпеки, обґрунтовано вибирати відомі пристрої, системи та методи захисту людини і природного середовища від небезпек;

– вміння оцінити сталість функціонування об'єкту господарювання в умовах надзвичайних ситуацій та обґрунтувати заходи щодо її підвищення;

– вміння обґрунтувати та забезпечити виконання комплексу робіт на об'єкті з попередження виникнення надзвичайних ситуацій, локалізації та ліквідації їхніх наслідків.

2. Організаційно-управлінська діяльність:

– здатність орієнтуватися в основних нормативно-правових актах у сфері забезпечення безпеки;

– знання організаційно-правових заходів забезпечення безпечної життєдіяльності та вміння обґрунтувати та забезпечити виконання у повному обсязі заходів з колективної та особистої безпеки;

– вміння забезпечити координацію зусиль виробничого колективу в попередженні виникнення надзвичайних ситуацій та ліквідації їхніх наслідків.

3. Педагогічно-консультативна діяльність:

– обґрунтування та методичне забезпечення проведення навчання серед працівників та населення з питань безпеки життєдіяльності та дій за надзвичайних ситуацій;

– вміння надати допомогу і консультації працівникам та населенню з практичних питань безпеки життєдіяльності і захисту у надзвичайних ситуаціях.

4. Контрольно -консультативна діяльність:

– оцінювати стан готовності підрозділу до роботи в умовах загрози і виникнення надзвичайних ситуацій за встановленими критеріями і показниками та надавати консультації працівникам організації (підрозділу) щодо підвищення його рівня;

– здатність аналізувати механізми впливу небезпек на людину, визначати характер взаємодії організму людини з небезпеками середовища існування з урахуванням специфіки механізму токсичної дії небезпечних речовин, енергетичного впливу та комбінованого.

Після вивчення цієї дисципліни студент повинен **вміти**:

– аналізувати та оцінювати небезпечні ситуації;

– оцінити середовище перебування щодо особистої безпеки, а також безпеки колективу;

– самостійно приймати рішення про вжиття термінових заходів у разі виникнення екстремальних ситуацій;

– забезпечити особисту безпеку в екстремальних ситуаціях;

– розробляти і впроваджувати систему заходів, спрямованих на збереження здоров'я людини та її гармонійний розвиток;

– визначати психофізіологічні особливості людини та їхню роль у забезпеченні особистої безпеки;

– оцінювати негативні фактори середовища перебування та визначати шляхи усунення їхнього впливу на людину;

– надати першу медичну допомогу в екстремальних ситуаціях собі та іншим потерпілим;

– визначити вимоги законодавчих актів у межах особистої та колективної відповідальності.

Знати:

– основні принципи формування безпечної життєдіяльності людини;

– характеристики зовнішніх та внутрішніх негативних факторів;

- вплив психофізіологічних особливостей людини на формування її безпеки;
- класифікацію і нормування шкідливих та небезпечних факторів, що негативно впливають на здоров'я людини;
- методи виявлення шкідливих та небезпечних факторів;
- законодавчі акти та нормативні документи з питань безпеки життєдіяльності людини;
- основні принципи колективної безпеки;
- принципи гармонійного розвитку людини та сталого розвитку людства.

Опрацювання навчального матеріалу рекомендується здійснювати за допомогою традиційних та новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій. Самостійна творча робота студента передбачає: глибоке засвоєння навчального матеріалу шляхом опрацювання рекомендованої літератури; самостійне складання тестів, написання статей, рефератів, підготовку презентацій тощо; активну участь у студентських науково-практичних конференціях; стимулювання використання телекомунікаційних засобів (комп'ютерних програм, мережі Internet тощо) при опрацюванні навчального матеріалу. На цьому етапі розвитку системи вищої освіти від викладачів потрібна здатність гнучкого реагування на постійно мінливі освітні потреби та запити, уміння приймати самостійні рішення, свідомо обирати способи і методи викладання дисциплін із широкого спектра альтернатив. Зростає роль професійної компетентності викладачів, розвитку їхнього творчого потенціалу та педагогічної майстерності, причому однією з найважливіших умов є готовність до вдосконалювання та модернізації своєї діяльності: розробка нових методів роботи; створення нових видів наочних посібників і дидактичних матеріалів; використання нестандартних форм навчання тощо. Програма дисципліни «Цивільний захист» передбачає такі види занять: лекції, семінари, практичні заняття з використанням різних форм інтерактивного навчання. На семінарських заняттях розглядаються найбільш складні питання планування та управління силами і засобами цивільного захисту до роботи у надзвичайних ситуаціях. Головним завданням семінарських занять є закріплення знань, прищеплювання навичок пошуку, узагальнення матеріалу, практичних занять – моделювання ситуацій. Набуті знання та навички є потрібними під час надзвичайних ситуацій, коли необхідні швидке реагування та прийняття рішень. На підставі аналізу та співставлення всіх можливих негативних явищ студенти вчаться розробляти комплекс заходів із запобігання сумісного виникнення природних катаклізмів та техногенних катастроф. Дуже ефективним є проведення практичних занять у формі «Брейн-рингу» або «мозкового штурму». Форми і методи інтерактивного навчання дозволяють студентам працювати в групі, обговорювати, вести дискусії, що має важливе освітнє та виховне значення

і незаперечно підвищують інтерес до предмету «Цивільний захист» та конкретного матеріалу, а також сприяють більш глибокому його засвоєнню та виробленню практичних навичок роботи. Процес навчання має певні проблемні моменти: по-перше, наявність у навчальному матеріалі великої кількості складних і нових для студентів визначень і понять; по-друге, з досліджуваними ситуаціями студенти в реальному житті не зустрічалися і, по-третє, великий обсяг нормативно-правової бази. Лекції-презентації та використання інтерактивних методів навчання дозволяє практично опрацювати питання організації управління в цілому, його окремими областями на територіях і в установах, а також розробити та здійснити комплекс заходів щодо підготовки та переведення органів управління підприємствами різних форм власності до роботи при надзвичайних ситуаціях. Вищенаведеними методами формуються такі навички: порядок прийняття та доведення рішень керівництва щодо переведення підприємств та установ для роботи в умовах загрози виникнення надзвичайних ситуацій; зміст прийнятих рішень; порядок дій при переведенні на роботу в умовах надзвичайної ситуації; порядок дій при переведенні на режим децентралізованого керування; основні заходи щодо переведення на роботу в період мобілізації; порядок здійснення контролю за виконанням заходів щодо переведення на роботу в період мобілізації і надання інформації у вищі органи управління охороною здоров'я та цивільного захисту. Освоївши програму навчальної дисципліни «Цивільний захист», спеціалісти та магістри у відповідних напрямках підготовки вирішуватимуть професійні завдання з урахуванням вимог цивільного захисту, а також володітимуть головними професійними компетенціями для реалізації цих завдань. Це допоможе випускникові приступити до роботи й бути готовим визначити коло своїх обов'язків за напрямом професійної діяльності з урахуванням завдань цивільного захисту, приймати рішення з питань цивільного захисту у межах своїх повноважень.

Таким чином, при підготовці фахівців не слід недооцінювати роль наук, пов'язаних з безпекою, у формуванні професійних навичок майбутніх спеціалістів абсолютно всіх галузей економіки, оскільки рівень безпеки суспільства в значній мірі залежить від якості викладання зазначених спеціальних дисциплін. Крім того, у вищому навчальному закладі слід дотримуватися саме ступеневої схеми вивчення зазначених дисциплін, оскільки усвідомлення необхідності набуття знань з «Цивільного захисту» та «Охорони праці в галузі» приходить до майбутніх фахівців лише після отримання базових знань у сфері безпеки життєдіяльності, набуття стійких уявлень про характер технологічних процесів та специфіку роботи підприємств, на яких в подальшому працюватимуть випускники. Тільки в такому випадку можна бути впевненим, що майбутній керівник після закінчення ВНЗ матиме достатній рівень підготовки та знання, необхідні

для забезпечення не лише особистої безпеки, але й збереження життя та здоров'я своїх підлеглих у будь-яких надзвичайних ситуаціях.

Література

1. Волненко Н. Б., Богатов О. І., Кулявець Ю. В., Литвиненко В. М. Щодо необхідності перегляду навчальних програм з дисципліни «Безпека життєдіяльності» / Н. Б. Волненко, О. І. Богатов, Ю. В. Кулявець, В. М. Литвиненко // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». – 2009. – № 9. – С. 54–59

2. Запорожець О. І., Русаловський А. В., Заплатинський В. М., Халмурадов Б. Д. Питання державного регулювання викладання у ВНЗ дисципліни «Безпека життєдіяльності», «Охорона праці» та «Цивільний захист» / О. І. Запорожець, А. В. Русаловський, В. М. Заплатинський, Б. Д. Халмурадов // Безпека життєдіяльності. – 2007. – № 11. – С. 11–13.

3. Кобилянський О. В. Проблеми підготовки спеціалістів з безпеки життєдіяльності у вищих навчальних закладах / О. В. Кобилянський // Електронне наукове видання матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Гуманізм та освіта». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://conf.vstu.vinnica>.

4. Закон України «Про об'єкти підвищеної безпеки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – zakon.rada.gov.ua/go/2245-14

5. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua/go/1550-14